

Nemzetbiztonsági felsőoktatási modellek – válogatott nemzetközi példák

Dobák Imre

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Nemzetbiztonsági Intézet, Budapest, Magyarország
E-mail: dobak.imre@uni-nke.hu

Beérkezett: 2022. június 25.; elfogadva: 2022. augusztus 9.

Összefoglalás

Az egyes országok államigazgatásában sajátos funkcióval rendelkező nemzetbiztonsági szolgálatok fontos szerepet töltenek be a biztonság fenntartásában, a politikai szintéren megszülető döntések információkkal történő támogatásában. Mindez képzett, a biztonságpolitikai és technológiai környezet dinamikusan változóit értelmezni és értékelni tudó, a nemzetbiztonsági területen is korszerű ismeretekkel és megfelelő kompetenciákkal rendelkező állományt igényel, amely képzési folyamatában egyre fontosabb szerep hárul a felsőoktatási környezetre. Jelen tanulmány, nemzetközi példák alapján, modelleket felállítva, az egyre inkább felértékelődő nemzetbiztonsági képzési kapcsolatok felsőoktatásban való sajátosságait vizsgálja. Módszerként a témakörben elérhető egyes nemzetközi intézményi és képzési rangsorok, valamint az intézményekről elérhető szakirodalmi források vizsgálata jelent meg.

Kulcsszavak: nemzetbiztonság, hírszerzés, egyetemi felsőoktatás, képzés

Models of national security university education – Selected international examples

Imre Dobák

National University of Public Service, Budapest, Hungary

Summary

National security services, which have a specific role in the administration of the countries, play important role in providing security and supporting decisions in the political arena by information. This requires trained personnel with up-to-date knowledge and competencies in the field of national security, capable of understanding and assessing the dynamic changes in the security and technological environment. In this process, the higher education environment has increasingly important role. Concerning the security-oriented higher education courses, it is difficult to determine whether these can be considered as a form of “national security” higher education or merely as an educational field of defense sphere. Apart from the sectoral specificities, the main difficulty in making a comparison are the extreme diversity in the interpretation of security and its interdisciplinary links. In addition to trainings in the fields of intelligence studies and national security studies, international security, security policy, the military elements of security, and even the technical and cyberspace-related elements of intelligence training, all provide valuable knowledge for the sector. However, the international institutional examples of higher education in the field of national security may be worth examining, as they essentially create a link between the innovative knowledge of the academic world, which is the center of knowledge, and the closed security sector, which is open to relevant knowledge. In line with these ideas, the present paper explores the specificities of the increasingly valorized national security training links in higher education by setting up models based on selected international examples. The used methodology is the examination of the international rankings of training programs available on the subject, as well as of the literature available on institutions.

Keywords: national security, intelligence, university education, training

Bevezetés

Általánosan megfogalmazható, hogy a sajátos funkcióval és képességekkel rendelkező nemzetbiztonsági szolgálatok nélkülözhetetlen módon segítik az országok biztonságának fenntartását, érdekeik érvényesítését. A nemzetközi szintésre kitekintve funkciójuknál alapesetben a hírszerzés és elhárítás általánosan ismert megosztottságával, valamint a katonai, illetve polgári irányultságú elkülönítéssel találkozhatunk. Mindezek mögött azonban láthatóvá válik, hogy napjaink biztonságpolitikai viszonyai vagy akár digitális adatokkal teli világa folyamatosan formálja a szervezeteket, az információgyűjtés területeit, az adatok feldolgozásának, elemzésének módszereit és bizonyos folyamatok előrejelzésének céljait (*Regényi 2022*). A szervezeteken belül új és újabb generációk állnak munkába, akikkel szemben már elvárás, hogy a digitális világhoz igazodva, azonban a nemzetbiztonsági szervezetek feladatellátását hatékonyan támogatni tudó széles körű kompetenciákkal rendelkezzenek. Ezek egy részének megszerzésére a biztonsági ágazat képzési igényeivel összhangban az egyetemi felsőoktatás világában nyílnak lehetőségek.

A felsőoktatási keretek között megjelenő ágazati „kapcsolódású” képzések esetében ugyanakkor nehéz megítélni, hogy mennyiben tekinthetőek a hagyományos értelemben vett „nemzetbiztonsági” felsőoktatás formájának, vagy csupán a védelmi szférát megcélzó oktatási területnek. A tanulmány terjedelme nem ad lehetőséget az egyetemek és a biztonság egyéb területein is megmutató összefüggések vizsgálatára, azonban jelezni szeretnénk, hogy az egyetemek központi szerepet töltenek be a tudás és innovációk szabad „termelésében” és „terjesztésében” (*Gearon 2019*). Mindezek azonban a nemzetbiztonsági szempontok mentén komplex megközelítést kívánnak akár az oktatás, a kutatás-fejlesztési kapcsolatok, továbbá a biztonsággal foglalkozó tudományos ismeretek terén.

Vizsgálatra érdemesek így a nemzetbiztonsági felsőoktatás nemzetközi intézményi példái, amelyek képzéseik mellett lényegében kapcsolatot teremtenek a tudás központi helyszíneként aposztrofált egyetemi világ és a zárt, azonban a korszerű ismeretek iránt nyitott biztonsági ágazat között. A tanulmány a fenti gondolatok mentén – a hazai képzési viszonyokon túlmutatva –, a nemzetközi szintén nemzetbiztonsági felsőoktatási példáiból merítve kíván a témakörben zajló hazai gondolkodás fejlődéséhez hozzájárulni.

Vizsgálati módszer

Hazánkban fejlődő kutatási területnek tekinthető a hírszerzési és nemzetbiztonsági kérdések vizsgálata, a nyugati szakirodalomban azonban rendkívül széles történeti előzményekkel és főként angol nyelvű tudományos munkák és műhelyek dominanciájával találkozhatunk. A nemzetbiztonsági vonatkozású felsőoktatási területek

esetében érdemes hangsúlyozni, hogy a humán (oktatói és hallgatói) szempontok mellett, sajátos tartalmi és metodikai elemek, és nem utolsósorban szervezeti keretek vannak jelen, amelyeknek összhangban kell állnia a felsőoktatás hagyományos rendszerével. A nemzetközi példákban mindezek gyakran csak részlegesen láthatóak, nehezítve ezzel azok összevethetőségét. Ide sorolható, hogy a hírszerzési – nemzetbiztonsági képzések alapvetően az adott országok nyelvén folynak, a létszámadatok, részletes tematikák nem elérhetőek. A publikusan elérhető adatokból azonban tendenciaként láthatóvá válik, hogy a múlt század második felétől több országban is a korábbi zárt belső szakmai képzési formák mellett lépéseket tettek a felsőoktatási rendszerbe integrált képzési környezet létrehozására (*Dobák 2020*).

Vizsgálati forrásként az angolszász terminológiában megjelenő „Intelligence Studies”, illetve „National Security Studies” tudományterületekhez köthető képzések publikált adatai, rangsorai szolgálnak. Ide sorolhatók a felsőoktatási alap- és mesterképzési (bachelor és master) szakok, valamint egyéb képzési megoldások (rövidebb időszakos online képzési formák, továbbképzések, tematikus kurzusok) leírásai, bár ezek még komplexebbé teszik a témakör vizsgálatát.

Képzési területek

A titkosszolgálatok világára kitekintve joggal merülhet fel a kérdés, hogy milyen kompetenciák megszerzése lehet szükséges egy rendkívül komplex, a biztonság szinte minden területére kitekintő ágazat esetében. Az eligazodásban segítséget jelenthet a nemzetbiztonsági szolgálatok hagyományosan tekintett katonai-polgári felosztása, amely egyrészt jelzi az ismeretek szakmai irányait, míg a szolgálatok funkcionális felosztása (pl. hírszerző-elhárító, vagy akár elemző-értékelő, illetve technikai adatszerző) további kompetenciák szükségét feltételezi. A 20. századra visszatekintve, érdemes kiemelni a biztonság tudatos gondolkodás, a felértékelődő műszaki-informatikai, a hagyományosan jelen lévő jogi ismeretek, valamint a főként katonai-rendvédelmi-biztonsági ágazaton belül formálódó szakmai ismeretek jelentőségét. Mindez napjainkra is igaz, és egyre inkább érezhető hatását, hogy a titkosszolgálatok ugyanazon munkaerőpiaci és képzési bázisról merítik utánpótlásukat, mint az állami és üzleti élet egyéb szereplői. Mivel a képzett humán erőforrást kibocsátó felsőoktatási „piac” azonos, így a titkosszolgálatok az üzleti szereplőkkel azonos szinten versengenek, rendszerint jelentős hátránnyal indulva. Az állami szereplők oldaláról gyakran megjelenő alacsonyabb fizetésen túl, a szigorú kööttségek és elköteleződés vállalása, továbbá az egyéni karrier korlátozásának érzése a fiatalabb generációk esetében szintén formáló tényező lehet. A versenyhelyzet olyan területekre is kihat, mint a megfelelő nyelvismeretek hiánya (*Klein-Rice-Levy 2012*), vagy akár a kibertér védelme, ahol az üzleti szereplőkhöz hasonlóan a biztonsági ágazat is je-

lentős információbiztonsági szakemberhiánnyal szembeül.

A képzések belső tartalmát tekintve egy másik kérdés is szembesülünk. Kik és mit oktatnak ezeken a képzéseken, valamint hogy hogyan formálódnak a mögöttes tudományterületek? Minderre összetett válasz adható, hiszen az egyetemi szférában megjelenő ágazati képzések célja, hogy a szélesen értelmezett biztonsági ágazat számára készítsen fel szakembereket, ahol számos elemében speciális, szakmai tapasztalatokon alapuló „tudásanyag” közlése válik fontossá. Ezen ismeretek alapvetően a szférát jól ismerő szakemberekhez köthetők, akik a nemzetközi gyakorlat alapján szakmai pályafutásuk adott szakaszában vállalkoznak ismereteik egyetemi keretek közötti átadására. Megjelennek ugyanakkor a témakörrel a felsőoktatási környezetben, illetve a tudományos kutatások oldaláról foglalkozó oktatók és kutatók is (pl. történészek), akik a releváns ismeretkörök nemzetbiztonsági szempontú értelmezésével foglalkoznak (Bulhak–Friis 2020). A cél egy egyensúlyi állapot, a védett ismeretkörök nyíltabb formában történő oktathatósága, a képzés vs. oktatás kettőssége, vagyis a gyakorló szakemberek és egyetemi tudósok „nemzetbiztonsági” oktatói közössége (Marrin 2009).

A mögöttes tudományterület európai fejlődésére akár utalással is szolgálhat az európai szerzőkhöz (intézményekhez) köthető publikációk „mennyisége”, vagy akár a kutatói közösségek számának vázlatos összevetése. Mindezek jelzik, hogy nemzetközi szinten mely országok gyakorolnak nagyobb hatást a tudományterület formálására, és vesznek részt aktívan az akadémiai diskurzusban. A témakörben Bulhak és Friis kutatása azonban rávilágít az összetetés nehézségére, így a nyelvterületi eltérésekre, valamint a kutatások irányainak rendkívüli sokoldalúságára (pl. a múlt feldolgozására irányuló történeti kutatások, technikai területek). Példaként Franciaország, Spanyolország és Olaszország nemzetközi tudományos konferenciákon való részvételi lemaradását emelték ki, amely okai között az eltérő nagy nyelvterületeket, valamint a nemzeti szintű hálózatokban való tudományos részvétel ösztönzését feltételezték (Bulhak–Friis 2020).

Arra a kérdésre, hogy mit oktatnak, szintén összetett válasz adható. Általánosságban a biztonságpolitikai környezet értelmezésével, a stratégiai hírszerzés és nemzetbiztonság általános és történeti kérdéseinek vizsgálatával, továbbá az információk gyűjtéséhez, elemzéséhez és feldolgozásához kapcsolódó területekkel találkozhatunk. Külön területként értelmezhető a titkosszolgálatok működésének levéltári forrásokhoz kapcsolódó történeti kutatási iránya, történelemtudományi kapcsolódása, amely mellett a képzéseken a társadalomtudományokat, illetve az interdiszciplináris megközelítést helyezik előtérbe, beépítve a jog, az államigazgatás, a politológia, a történelem, a földrajz, vagy akár a stratégiai gondolkodás területeit is (Bulhak–Friis 2020). A képzésfejlesztés során a tantervek nemzetbiztonsági ágazati összhangjának meg-

teremtése érdekében fontos szempont ugyanakkor a titkosszolgálati szakma oldaláról megjelenő ismeretkörök, készségek és kompetenciák figyelembevétele (lásd például az Egyesült Államok Nemzeti Hírszerző Egyetemének képzéseit).

A képzési kínálat

A 20. század végén az egyetemek még kevés figyelmet fordítottak a hírszerzés-nemzetbiztonság kérdéseinek kutatására, és változások csak az 1980-as és 90-es évektől kezdődtek a nyíltabb szabályozási környezet, vagy akár a szélesebb körben kutathatóvá váló anyagok megjelenésével (Corvaja–Jeraj–Borghoff 2016). Mint Corvaja és szerzőtársai megfogalmazzák, igazi változás azonban csak a 2001. szeptember 11-i események után történt, azonban még „2006-ban is az Egyesült Államok huszonöt legjobb egyeteme közül csak négy kínált tanfolyamokat a hírszerzés témakörében [...] és ugyanakkor kezdtek az egyetemek Franciaországban, Izraelben, Spanyolországban és más országokban is tanfolyamokat és speciális programokat kínálni hírszerzési kérdésekben” (Corvaja–Jeraj–Borghoff 2016: 80).

Időközben a képzési igényekre piaci alapon reagáló felsőoktatási intézmények is felismerték, hogy napjainkra az oktatás értékes „árucikké” vált (Pieczywok 2018: 17) a biztonság területén is. Képzési kínálatukkal nyitottak a nemzetbiztonsági ágazat felé, illetve figyelembe vették a zárt intézményi formák, képzési környezet kialakítását. Ilyen képzési kínálatot láthatunk a biztonságpolitikai és a kapcsolódó elemzés-értékelés általános módszertani és tudományos ismeretei terén, valamint a terrorizmus elleni küzdelemhez kapcsolódó képzési programoknál.

A szakirodalmak alapján felvethető az is, hogy pontosan milyen helyet tölthetnek be az egyetemek a hírszerzési-nemzetbiztonsági tanulmányok oktatásában, valamint azok hogyan illeszthetők a szervezetek képzési igényeihez. Elméleti vita tárgya az is, hogy a képzéseken „generalistákat” képezzenek, akik széles spektrumban kapnak új ismereteket, vagy adott témakörökre felkészített specialistákat. Mindez lényegében annak a kérdését hozza előtérbe, hogy az adott szakmai területeken az új munkatársakat a máshol megszerzett és így már meglévő magas szintű speciális ismereteik birtokában alkalmazzák, vagy egy általános ágazati ismeretkörökre építő felkészítés után, a szervezeten belül továbbfejlődve váljon az érintett munkatárs az adott terület szakértőjévé. Anélkül hogy a fenti kérdésben bármelyik oldalon is állást foglalnánk, az igazság valahol a kettő között lehet, a különböző helyeken megszerzett ismeretkörök arányos egymásra épülésével. Az egyetemi szinten elérhető ismeretek folyamatos bővülése-fejlődése ugyanakkor jelzi a posztgraduális, tanfolyami képzési igények létjogosultságát is. Ennek módjai már sokfélék lehetnek, felvetve, hogy az egyetemek posztgraduális képzéseikkel milyen előnyökkel rendelkezhetnek egy olyan ágazati belső képzéssel szemben, ahol rendelkezésre állnak a szükséges

(pl. minősített) anyagok és rendszerek (*Corvaja–Jeraj–Borghoff 2016: 83*). Az előnyök közül a belső elzárkózásból való kitekintés, a tudományos környezetben dinamikusan formálódó új ismeretek, módszerek megismerésének lehetősége, vagy akár a résztvevők közötti együttműködésből adódó haszon említhető.

A biztonsági-nemzetbiztonsági-hírszerzési kapcsolódású képzések tudományterületi helyét, képzési elhelyezkedését tekintve a nemzetközi adatbázisok és rangsorok szintjén rendkívül bő kínálattal találkozhatunk. Az áttekintés tárgyában ide sorolhatók nemcsak a hírszerzési, nemzetbiztonsági, hanem a nemzetközi biztonsági, biztonságpolitikai, vagy akár a kibertérhez kapcsolódó informatikai vonatkozású szakok is.

Az európai képzési kínálatot tekintve példaként a „Terrorism & Security” keresőszónál csak a masterportals.com adatbázisában 200, a www.bachelorsportal.com adatbázisában 71 képzést láthatunk, felölelve a nemzetközi és nemzeti biztonság humán, valamint egyes technikai területeit. A Keystone (<https://www.bachelorstudies.com/universities/>) több mint ezer egyetem képzéseit tartalmazó adatbázisában – igaz, a „national security” kategóriájú képzések között – Európában mindössze 9 találatot kapunk (*1. táblázat*), amelyek túlnyomó része lengyelországi képzési felsőoktatási intézményekhez kapcsolódik, általános képzési célként a biztonsággal foglalkozó (nemzeti) intézményekben történő munkavégzésre való felkészítést megjelölve.

A képzések ismeretköreiről szóló tájékoztatók szűkszavúak, de azok között a biztonság regionális és globális kérdéseit, a nemzetközi intézmények és együttműködés, a válságkezelés (lásd 7. sorszámú intézménynél), a külkapcsolatok (1., 3.), a hírszerzés és elhárítás, valamint a titkosszolgálatok működésének jogi alapja, elvei, szabályai (5.), vagy az elemzési, tervezési feladatokra (6.), illetve a katonai vonatkozású tisztképzés (8.), továbbá a nemzetbiztonsági intézményeknél az állam belső és kül-

ső biztonságával foglalkozó intézményekben történő munkavégzésre való felkészítés feladatát láthatjuk (5.).

Az Egyesült Államok képzési kínálatát ismertető weboldalak bővelkednek a különböző metodikák alapján rangsorolt legjobb „Intelligence Studies” képzésként megjelenő szakok összehasonlításában. Egyes listák (pl. CJ US JOBS) jól jelzik a képzési irányokat, a kiemelten kezelt kompetenciákat, valamint a biztonsági területen előnyben részesített szakirányokat. Más rangsorokban a területhez közel álló biztonságpolitikai képzéseknél (universities.com) pedig a nevesebb amerikai egyetemek (pl. Harvard, George Washington) előkelő helyét láthatjuk. Külön képzési területként szerepel az „intelligence analysis” (hírszerzési-nemzetbiztonsági elemző) képzési terület, amely szintén szorosan kapcsolódik a nemzetbiztonság és a titkosszolgálatok szakmai igényeihez, valamint ezen képzések keresettek a magánbiztonsági és üzleti ágazatban is. A *2. táblázat* az Egyesült Államok képzési intézményeihez kapcsolódó hírszerzési elemzés területére irányuló alapképzési rangsor, a tantárgyi szerkezet főbb ismeretköreit is mutatja. A képzéseket széles körben hirdetik azok számára, akik valamely biztonsági szervezet, katonai vagy egyéb kormányzati, nemzetbiztonsági szervhez szeretnének csatlakozni. A kompetenciák között kitűnik a kritikai gondolkodás, a problémamegoldás, vagy akár a kommunikációs képességek fontossága.

Az Egyesült Államok felsőoktatásában a nemzetbiztonsági gondolkodás kiemelt szerepét az is jelzi, hogy az 1991. évi nemzetbiztonsági oktatási törvényi (NSEA – National Security Education Act of 1991) szabályozása után létrejött Nemzetbiztonsági Oktatási Program (National Security Education Program – NSEP) keretében ösztöndíjakkal segítik az egyetemi hallgatók (USA nemzetbiztonsága szempontjából) kritikus területeken való külföldi tanulmányait, nyelvek, régiók megismerését (*Spracher 2009*).

1. táblázat | Nemzetbiztonsági alapképzések Európában

Ssz.	Helyszín	Egyetem	Program
1.	Zamosc, Lengyelország	Jan Zamojski College of Humanities and Economics in Zamość	Alapképzés „National Security”
2.	Poznań, Lengyelország	University of Security in Poznań	Alapképzés „National Security”
3.	Legnica, Lengyelország	Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy	Alapképzés „Internal Security”
4.	Płock, Lengyelország	Pawel Wlodkowic University College in Płock	Alapképzés „National Security”
5.	Warsaw, Lengyelország	Helena Chodkowska University of Technology and Economics	Alapképzés „Internal Security”
6.	Warsaw, Lengyelország	Akademia Sztuki Wojennej	Alapképzés „National Security”
7.	Brno, Csehország	Univerzita Obrany	Alapképzés „Security and Defense”
8.	Sofia, Bulgária	University of Library Studies and Information Technologies	Alapképzés „National Security and Cultural and Historical Heritage”
9.	Helsinki, Finnország	National Defence University	Alapképzés „bachelor’s studies in military sciences”

Forrás: saját szerkesztés Keystone (<https://www.bachelorstudies.com/universities/>) alapján

2. táblázat | Hírszerzési (nemzetbiztonsági) alapképzések az USA-ban

Egyetem	Program	Főbb ismeretkörök
 Texas A&M University	Alapszak „Intelligence Studies”	Kémelhárítás, nemzetbiztonsági jogi ismeretek, terrorizmus napjainkban, humán hírszerzés, elemzési ismeretek
 James Madison University	Alapszak „Intelligence Analysis”	Interdiszciplináris témakörök (pl filozófia, üzleti világ, technológia, politikatudomány), Biztonsági-, politikai-, gazdasági- és diplomáciai elemzés
 Bellevue University	Alapszak „Intelligence and Security Studies”	A biztonság és hírszerzés etikai vitái, bevezetés a geostratégiaiba, stratégiai gondolkodás alapjai, radikális vallás és a politikai szélsőségek
 Arizona State University	Alapszak „Applied Science in Intelligence & Information Operations”	Kémelhárítás, kiberhadviselés, terrorizmus, biztonsági műveletek elemzése, kibernyomozás, kriminalisztika, Akadémiai hangsúlyok (információs hadviselés, bűnüldözési hírszerzés, operatív hírszerzés)
 Embry-Riddle Aeronautical University	Alapszak „Global Security & Intelligence Studies”	Három felsőoktatási irány (biztonsági műveletek terület, integrált biztonsági és hírszerzés terület, kínai terület)
 The George Washington University	Alapszak „Homeland Security”	Belföldi vagy külföldi hírszerzési pályához szükséges készségek
 The Citadel	Alapszak „Intelligence and Security Studies”	Katonai főiskola, Taktikai és stratégiai elemzéseken keresztül a globális és nemzeti (USA) szintű fenyegetések különböző aspektusai
 American Military University	Alapszak „Intelligence Studies”	Távoktatási képzési intézmény, Tanulmányok többek között az alábbi területeken: Ázsia, Közél-Kelet, Latin-Amerika, Terrorizmus, elhárítás, bűnügyi hírszerzés, kibertudomány, térinformatikai hírszerzés, hírszerzési elemzés
 Saint Louis University	Alapszak „Security & Strategic Intelligence”	Kiberbiztonság, adatbázis-elemzés, a biztonsági és hírszerzési elemzések, kiberfenyegetések és védelem, Három akadémiai terület (globális vállalati biztonság, üzletmenet-folytonosság, stratégiai hírszerzés)
 Sam Houston State University	Alapszak „Security Studies”	Határbiztonság, kiberbiztonság, globális terrorizmus, közlekedésbiztonság, belbiztonság, belbiztonsági közegészségügy, vízbiztonság

Forrás: saját szerkesztés a <https://www.greatbusinessschools.org/best-business-intelligence-masters/> alapján

A biztonsági irányultságú képzések között jelennek meg az üzleti hírszerzést kínáló képzési szakok is, amelyek rangsorának élmezőnye – a napjainkra már meghatározóvá vált informatikai, adattudományi területek ismeretköreit is megjelenítve – 2020-ban a GreatBusinessSchools (*25 Best Business Intelligence Master’s Programs for 2020*) alapján a 3. táblázatban láthatóak szerint alakult.

A hírszerzés és biztonság, illetve a nemzetbiztonság témakörében a brit egyetemeken is jelentős kínálatot láthatunk (*The Guardian 2022*). Mesterképzéseket kínál a King’s College London, az Aberystwyth Egyetem, a University of Leicester, vagy akár a The University of Buckingham, amelyek különböző szintű képzéseiken az állami szektorban (pl. külügy-diplomácia, közszolgálat, fegyveres erők, kormányzati ügynökségek) és a nemzetközi, illetve magánszektorban történő karrierre készítik fel. A képzési szerkezetben itt is látható, hogy annak

egyres formái (pl. a University of Salford, Manchester, MA Intelligence and Security Studies távoktatási képzése) kizárólag csak a hírszerzés, biztonság területén dolgozó szakemberek számára érhető el.

Képzési formák

A nemzetbiztonsági ágazat és az egyetemek képzési intézményi kapcsolatát tekintve a 20. század közepéig érdemes visszatekinteni. A kapcsolatrendszerekben megjelentek a nyílt és a mögöttes rejtett együttműködések, amelyek a humánerőforrás-utánpótlás lehetőségétől kezdve, a felkészítések különböző formáin és az akadémiai tudósok megszólításán át, a kutatási célú együttműködésekig széles területekre kiterjedtek. Liam Gearon fogalmazta meg tanulmányában azt a hármas felosztást, ami segítheti a viszonyrendszer nem nyilvános (covert), nyilvános (overt), és a kettő között meghúzódó (covert-

3. táblázat | A legjobbnak ítélt üzleti hírszerzési képzések az USA-ban

	Egyetem	Program	Főbb ismeretkörök
	The Massachusetts Institute of Technology (MIT)	Mesterszak „Business Analytics”	
	Georgetown University	Mesterszak „Data Science and Analytics”	matematika, statisztika, számítástechnika és adattudomány
	North Carolina State University	Mesterszak „Analytics”	
	University of Chicago	Mesterszak „Analytics”	matematika, statisztika, gépi tanulás, adattervezés, adatvizualizáció
	Michigan State University	Mesterszak „Business Analytics”	adatkezelés, információs rendszerek, webelemzés
	Binghamton University <small>State University of New York</small>	Mesterszak „Data Analytics”	adatbázisok, gépi tanulás, adatvizualizáció, információkeresés, alkalmazott informatika.
	Tufts University	Mesterszak ”Data Analytics”	
	Boston University	Mesterszak „Applied Data Analytics”	algoritmusok, adattudomány, webelemzés, adatbányászat, adatvizualizáció
	Kansas State University	Mesterszak „Data Analytics”	közösségi médiaelemzés, információtechnológia, marketing
	George Mason University	„Data Analytics Engineering”	Big Data, metaadatelemzés, adatbázis-kezelés, nyelvi feldolgozás

Forrás: saját szerkesztés a 25 Best Business Intelligence Master’s Programs for 2020 - Great Business Schools alapján

overt) formájának értelmezését (Gearon 2017). A felsőoktatási képzési elemek és formák alapvetően az utolsó két esetben láthatóak, ahol biztosított a szükséges egyetemi nyíltság és elszámoltathatóság.

Ha intézményi modellek mentén kívánjuk vizsgálni a felsőoktatás és a titkosszolgálatok viszonyát, a kapcsolatok kezdetei a II. világháború alatt és után erősödtek fel mind nyugaton, mind a keleti blokk országaiban. Ezt az időszakot a titkosszolgálati tevékenységekre történő rövidebb idejű felkészítés jellemezte, amelyek tanfolyami jellegű formákban, zárt felkészítéseken („kémiskolák”, „tanosztályok”) valósultak meg. Az ágazaton belüli szakmai képzések ugyanakkor jelenleg is meghatározónak tekinthetők, azonban egyes országokban már több területen is kapcsolódnak a felsőoktatási környezethez. A szakirodalmak alapján az alábbi főbb fejlődési irányok és típusok definiálhatók:

I. típus: A belső szakmai képzések önálló szervezeti kereteket, intézményi formát kapnak, azonban azok megmaradnak az ágazaton belül (nem államilag akkreditált képzésekkel rendelkező intézmények).

– Az Egyesült Államokban a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) 2000-ben alapította a „Sherman Kent School for Intelligence Analysis” iskoláját, amely elemzők képzésére szolgált. Két évvel később hozták

létre az ún. CIA Egyetemet a szervezetben belüli képzések koordinálására, amely nem felsőoktatási diplomát kiadó intézmény.

- 2001. szeptember 11. után az FBI is létrehozta az Elemzési Tanulmányok Főiskolát (College of Analytical Studies), amely a szakirodalmak alapján nem a hagyományos értelemben vett „főiskolai” szerepkört tölt be, hanem a Hírszerzési Közösség céljaival összhangban álló és általuk jóváhagyott tematikájú tanfolyamaival hírszerzési-elemzői alap- és továbbképzéseket kínál az FBI keretein belül dolgozók számára (Marrin 2009).
- A nemzetközi együttműködési példák sorában Németországban 1955-ben hozták létre az Alkotmányvédelmi Akadémiát (Akademie für Verfassungsschutz – AfV), amely nem felsőoktatási intézmény, azonban az ágazatnak saját tanszékei vannak a Szövetségi Alkalmazott Közigazgatási Tudományok Egyetemén. A Szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatalhoz (Bundesamt für Verfassungsschutz) köthető akadémiai intézmény a nemzetbiztonsági szolgálatok képzési igényeit támogatva többek között előkészítő, alap- és továbbképző tanfolyamokat, szemináriumokat és speciális kérdésekről szóló tanfolyamokat szervez.

2. *típus*: A képzések katonai, illetve rendvédelmi (felső) oktatásba történő beillesztésének kezdetei a múlt század második felében, a titkosszolgálati képzések intézményesedésével párhuzamosan jelentek meg. A képzések önálló szaktanszékekkel és akkreditált szakokkal kerültek integrálásra a katonai-rendvédelmi felsőoktatásba (a szocialista blokk országaira volt jellemző), amelyek fő célja a titkosszolgálati munkára történő felkészítés volt. (Az ágazat tanszékekkel való képviselése ma is több országban megjelenik, azonban szerepük már módosult, és a képzések mellett az egyetemi együttműködési felületet is biztosítják.)

Az intézmények egy része önálló (pl. Akadémia) formát nyert, amelyek feladataként megmaradt az ágazaton belül a munkatársak felkészítése, azonban a korábbi intézményi kereteiken túllépve, lépéseket tettek képzéseik felsőoktatáshoz történő közelítésére, akkreditáltatására. Ezzel együtt a képzések zártságának és ágazati felügyeletének megtartása mellett az egyetem oldaláról is képviselhető bizonyos nyíltságot, az oktatók tudományos életbe való bekapcsolódását, és a tudományos-nemzetközi együttműködéseket lehetővé tevő új intézményi „lábak” létrehozását láthatjuk.

- Ide sorolható a Nemzeti Hírszerző Egyetem (National Intelligence University – NIU), amely a Hírszerző Közösség (US Intelligence Community) egyetlen akkreditált, szövetségi szintű diplomát adó intézménye, és a hírszerzés témakörében alap- (Ba) és mesterképzési (Ma) szakokon kínál képzéseket. A Védelmi Minisztérium által alapított intézmény 2021-ben került át a Védelmi Hírszerző Ügynökségtől (Defense Intelligence Agency – DIA) a Nemzeti Hírszerzés Igazgatójának Hivatalához. Az intézmény zárt beiskolázási irányúnak tekinthető, a megfelelő biztonsági engedéllyel rendelkező, Hírszerző Közösséghez tartozó szervezetek tagjai számára nyitott. Az intézmény weboldalán (*NIU website*) megismerhető története alátámasztja a tanfolyami képzések mellett az akkreditált képzések irányába mutató, azonban zártságot megtartó fejlődési utat. Elődje az 1962-ben létrehozott Defense Intelligence School volt, amely a stratégiai védelmi hírszerzés oktatásának kezdetben főként tanfolyami jellegű formájaként volt ismert, majd később már stratégiai hírszerzési mesterdiplomát adtak. Az intézmény 1983-tól College-ként működött, 1993-tól a Joint Military Intelligence College nevet vette fel, és később már alapszakra is lehetett diplomát szerezni a hírszerzés témakörében. Az NDIC (National Defense Intelligence College) elnevezést 2006-ban nyerte el, majd 2011-től működik National Intelligence University formában. Képzési programjaiban a történeti kérdéskörökön túl, a stratégiai hírszerzés, a különböző kihívások elemzése, az együttműködés erősítésének kérdései, módszertanok és elemzési technikák kérdéskörei láthatók.
- Akadémiai formában megjelenő, különleges státuszú katonai felsőoktatási intézmény a román felsőoktatás-

ban akkreditált, Román Hírszerző Szolgálat (Serviciul Român de Informații – SRI) által működtetett Mihai Viteazul Nemzeti Hírszerzési Akadémia, amely céljai között a nemzetbiztonság munkatársainak, alkalmazottainak képzése jelenik meg. 2007-ben vezették be a bolognai rendszer háromszintű európai felsőoktatási rendszerét, így a hírszerzés és a nemzetbiztonság témakörében alapképzési mesterképzési szakkal rendelkeznek (*Gordon 2013*).

- Habár a tanulmány a nyugati képzési környezetet vizsgálja, az akadémiai-felsőoktatási forma esetében a volt szocialista országokra jellemző fejlődési típusként említésre érdemes a hosszú képzési előzményekkel rendelkező Orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) Akadémiája. A zárt, felsőoktatás keretében megjelenő oktatási területek között a források alapján többek között a műszaki-informatikai, kriptográfiai, kiberbiztonsági, nyelvi, valamint a titkosszolgálat speciális szakmai területeivel találkozunk.
- Térségünkben a több mint százéves történelmi gyökerekkel rendelkező lengyel Hadtudományi Egyetemen (War Studies University), a Katonai Kar mellett önálló Nemzetbiztonsági Kar működik, amely a nemzetbiztonság átfogó megközelítése mentén kínál különböző szintű képzéseket a nemzetbiztonság, nemzetközi biztonság és diplomácia, vagy akár az információbiztonság és a kiberbiztonság területén. A lengyel fegyveres erők képzésében és továbbképzésében fontos szerepet betöltő intézmény felsőoktatási szakjai mellett széles körű tanfolyami képzési szerkezettel rendelkezik. A nemzetbiztonsági témakör vizsgálatánál az intézmény nemzetbiztonsági, valamint belső biztonsági nappali és részidős alap (bachelor), illetve mesterképzései emelhetők ki.

3. *típus*: A civil együttműködési felületekhez hasonló, a nemzetbiztonsági szervezetek és az egyetemek között kialakított partnerségi formák, amelyek számos területre, akár az utánpótlás képzése, szakirányú képzések, tanfolyamok, valamint a tudományos jellegű együttműködésekre teremthetnek lehetőségeket. Ide sorolhatók a hírszerzési-nemzetbiztonsági témaköröket oktató tanfolyamok, akár a szélesebb kör számára elérhető nyílt egyetemi szakok is, amelyek mögött a nemzetbiztonsági szolgálatok részleges támogatása is megjelenik.

- Az Egyesült Államok esetében szinte az összes ismert típusra találhatunk példát, így akár a titkosszolgálati felsővezetők külső egyetemi környezetben zajló tanfolyami képzésére is. *Marrin (2009)* hivatkozza May és Zelikow (2007) munkáját, amely szerint „1986 és 2002 között a Harvard Egyetem John F. Kennedy Kormányzati Iskolája az Egyesült Államok Hírszerzési Közösségének felsővezetői számára szervezett »Intelligence and Policy Program néven pár hetes tanfolyamokat«, majd a CIA Egyetem létrehozásakor (2002) döntöttek, hogy a »kiszervezés« helyett az ismereteket házon belül oktatják” (*Marrin 2009*).

– A tanfolyami képzések az amerikai NIU képzési területén is régóta jelen vannak (*Welken 2008*), de az Egyesült Királyság felsőoktatási környezetében is megfigyelhetők (pl. King's College) a kizárólag a titkosszolgálatok tagjainak szánt (tovább)képzési megoldások. Példaként említhető a brit technikai titkosszolgálat (Government Communications Headquarters – GCHQ) egyetemekkel kiberbiztonsági témakörben kialakított partnersége is, és egyetemi képzéseket támogató ösztöndíj rendszerének előremutató példája. A ScholarshipHub (3000 brit ösztöndíj adatbázisa) összeállítása alapján a GCHQ a tíz legjobb egyetemi ösztöndíjat adó intézmény között az első helyen áll az Egyesült Királyságban. Az egyik leginkább képzett munkaerőhiánnyal rendelkező kiberbiztonsági területen évi 4000 angol font értékű ösztöndíjat kínáltak (2019-ben), és több brit egyetem igazítja képzési kínálatát a szervezet igényeihez (lásd: <https://universitybusiness.co.uk>).

4. típus: A felsőoktatáson túlmutató nemzetközi szakmai képzési lehetőségeket biztosító intézményi kapcsolatok. Képzési lehetőségeik a szövetségi érdekközösségből eredően a biztonsághoz kapcsolódó közös témák mentén jelentkeznek, így azon témakörök dominálnak, amelyek – a nemzetbiztonság nemzeti szintű determináltságán túlmutatva – közös gondolkodást és együttműködést igényelhetnek (pl. terrorizmus elleni küzdelem, elemzés-értékelés, OSINT).

– A nemzetközi és partnerségi programok a biztonság katonai és rendészeti-bűnügyi területein hagyományosan jelen vannak, amelyek alapvetően tanfolyami formában teremtenek lehetőséget új ismeretek megszerzésére (pl. CEPOL, ILEA) (*Boda 2019*). Ide sorolhatók többek között a NATO School egyes nemzetbiztonsági irányultságú tanfolyamai (pl. Intelligence Course, OSINT), amelyek esetében a képzések tematikájához kapcsolódik a zárt részvételi forma.

– A (nemzet)biztonsági ágazat képzési érdeklődési körébe sorolhatók akár a biztonságpolitika nemzetközi szintű képzési helyei is, így az amerikai–német intézményként működő George C. Marshall Biztonsági Tanulmányok Európai Központja (George C. Marshall Center), amely például a Münchener Egyetemmel (UniBwM) indított egyéves „Master of Arts in International Security Studies (MISS)” elnevezésű mesterképzést. A megoldás itt is a tanfolyami kereteken túlmutató egyetemi képzési-partneri továbbfejlesztés irányát jelzi.

A nemzetközi szintű tudományos párbeszéd a nemzetbiztonság területén még újnak tekinthető, amelyre jó példa az ICE (Intelligence College in Europe) 2019 márciusában létrehozott, majd 2020 februárjában 23 tagország és 7 partnerország szándéknyilatkozatával induló sajátos kormányközi együttműködési kezdeményezés (lásd: intelligence-college-europe.org). Célja többek

között az európai biztonság fokozása érdekében a hírszerzéssel kapcsolatos témakörök terén szakmai-tudományos párbeszéd és a stratégiai hírszerzési kultúra elősegítése.

Szakértői környezet

A hírszerzési-nemzetbiztonsági terület esetében számos, vélhetően az állami szervezetek által is támogatott nemzeti és nemzetközi szintű tudományos szervezet (egyesület) jött létre, összefogva adott részterületek (pl. elemzés, oktatás) szakmai fejlődését, támogatva a képzéseket, valamint a nemzetbiztonsági – rendészeti hírszerzés, valamint üzleti hírszerzés terén történő kutatásokat. Buřhak és Friis tanulmánya (*Buřhak–Friis 2020*) az elmúlt évtizedekben létrejött, kutatókat-oktatókat tömörítő szervezetek példáit emeli ki Európában (pl. Netherlands Intelligence Studies Association – NISA, Belgian Intelligence Studies Center – BISC, Baltic Intelligence and Security Studies Association – BISSA, Austrian Center for Intelligence, Propaganda, and Security Studies – ACIPSS). Ide sorolható az EIA (Európai Hírszerző Akadémia) is, amelyet 2013-ban együttműködési felületként hoztak létre, vagy akár a gyakorlati szakemberek által 2015-ben Brüsszelben alapított, a hírszerzési szakma elismertsége növelésének célját megfogalmazó Európai Hírszerzési és Biztonsági Intézet (Institute for European Intelligence and Security – IEIS) létrehozása is.

Egyesült államokbeli példaként az International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts (IALEIA) szervezete, annak weboldala alapján több mint 50 különböző országból 3000 hírszerzési elemzőt tömörít, az állami, a bűnüldözői és magánbiztonsági, és az üzleti élet szereplői közül. Hasonló formaként látható az International Association For Intelligence Education (IAFIE) 2004-ben létrehozott amerikai szakmai szövetség, amely hírszerzéssel foglalkozó oktatókat tagjai között tudva, a nemzetbiztonság, a bűnügyi és az üzleti hírszerzés terén segíti a szakterület fejlődését, akár egyes képzések szakmai akkreditálását. Habár a példaként kiemelt szervezetek nem sorolhatók az akadémiai képzési intézmények közé, erősítik a mögöttes tudományterületen fejlődő tudományos-szakmai gondolkodás fejlődését.

Konklúzió

A nemzetbiztonsági ágazat felsőoktatásban megjelenő képzési igényeit kiszolgáló, a 20. századig visszanyúló megoldások az elmúlt évtizedekben jelentős fejlődésen mentek keresztül. A nyílt egyetemi és zárt nemzetbiztonsági gondolkodás találkozásánál sajátos intézményi és képzési formák jöttek létre, ahol találkoznak az akadémiai szereplők és a gyakorlati szakemberek, lehetőséget biztosítva ezzel az elmélet és gyakorlat összehangolt fejlődésére.

A hírszerzéssel és nemzetbiztonsággal foglalkozó képzések előtérbe kerülése, a mögöttes tudományterületek folyamatos fejlődése, a témakörrel foglalkozó szakemberek és a kapcsolódó kutatási eredmények számának dinamikus növekedése lényegében a terület tudományos értelemben vett professzionalizálódását hozza magával.

Az egyetemi kapcsolatok jelentősége ma már megkérdülhetetlen. Egyes országok a hagyományosan meglévő, átfogó jellegű szakmai képzéseiket is biztosító akadémiai intézményi struktúrák felsőoktatáshoz való közelítésének útját választották, ezzel az egyetemi tudományos együttműködésekkel és nemzetközi kapcsolatokról adódó lehetőségekhez jutottak, míg mások alacsonyabb szintű intézményi koncentrációt választva, a meglévő katonai-rendvédelmi-közigazgatási felsőoktatási kereteken belül segítették az utánpótlásukat támogató képzési irányok létrehozását. A vizsgált képzési formák esetében elmondható, hogy azok képzéseikkel a nemzetbiztonsági ágazatot „közösségként” célozzák meg, képzéseik a nemzetbiztonság átfogó értelmezését tükrözik.

A fenti modelleken túllépve összegzésként megfogalmazható, hogy a titkosszolgálatok számára az egyetemi jelenlét napjainkra kiemelten fontossá vált. Ennek indokai között a már említett kompetenciák sokszínűsége, a képzések színvonalának növelése és elismertetése, valamint a dinamikus fejlődő új ismeretek becsatornázásának szükségessége állnak. Kiemelhető, hogy az ágazatban alkalmazott ismeretek nagy része a civil környezetben elérhető módon és alapokon fejlődve válik ágazati megközelítésűvé. Leegyszerűsítve, nem beszélhetünk nemzetbiztonsági informatikáról, csak informatikáról, amely bizonyos elemeit az ágazat saját képére formálja, továbbfejleszti, vagy akár pszichológiáról, amely bizonyos elemei a titkosszolgálatok egyes területein kiemelt szerepet kaphatnak. Az egyetemi felsőoktatási környezetben való képzési és akár intézményi jelenlét, az „akkreditáltság” követelménye szükségessé teszi ugyanakkor a kapcsolódó tudományos kutatások folytatását, az oktatói állomány tudományos életben való megjelenését is. A viszonyrendszer komplexitása éppen ebben mutatkozik meg, hiszen azon cél mentén, hogy magas színvonalú, a külső környezetben megjelenő aktuális ismeretek a nemzetbiztonság szolgálatába állhassanak, valamint hogy a képzések a felsőoktatás rendszerében is elismertté váljanak, a zártság szükséges mértékű megtartása mellett egyfajta nyíltság és a nemzetközi láthatóság kell.

Irodalomjegyzék

- Best National Security Policy Studies Degree Colleges in the U.S. 2022. <https://www.universities.com/programs/national-security-policy-studies-degrees>
- Boda J. (2019) A rendszertudomány helyzete – nemzetközi kitekintés. In: Gaál, Gy., Hautzinger, Z. (szerk.) Gondolatok a rendszertudományról: Írások a Magyar Rendszertudományi Társaság meg-

- alapításának tizenötödik évfordulója alkalmából. Budapest, MRTT, pp. 51–61.
- Buthak, W., Friis, T. W. (2020) Shaping the European School of Intelligence Studies, *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*, Vol. 22. No. 3. pp. 139–158. <https://doi.org/10.1080/23800992.2020.1839727>
- Corvaja, A. Sch., Jeraj, B. & Borghoff, U. M. (2016) The Rise of Intelligence Studies: A Model for Germany? *Connections*, Vol. 15, No. 1. pp. 79–106, <http://dx.doi.org/10.11610/Connections.15.1.06>
- Dobák I. (2020) A nemzetbiztonság felsőoktatási képzéseinek külföldi modelljei. In: Gaál, Gy., Hautzinger, Z. (szerk.) A hadtudománytól a rendszertudományig – Társadalmi kihívások a nemzeti összetartozás évében. Pécs, MHTT Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, pp. 153–159.
- Gearon, L. (2017) The counter-terrorist campus: Securitisation theory and university securitisation – Three Models, *Transformation in Higher Education*, Vol. 2. a13. <https://doi.org/10.4102/the.v2i0.13>
- Gearon, L. (2019) Securitisation theory and the securitised university: Europe and the nascent colonisation of global intellectual capital. *Transformation in Higher Education*, Vol. 4. a70. <https://doi.org/10.4102/the.v4i0.70>
- George C. Marshall European Center For Security Studies, <https://www.marshallcenter.org> [Letöltve: 2022. 05. 20.]
- Gordon, J. S. (2013) National Intelligence University: Certificate of Strategic Warning. *Journal of Strategic Security*, Vol. 6. No. 3. pp. 128–130.
- Great Business Schools (2020) 25 Best Business Intelligence Master's Programs for 2020. <https://www.greatbusinessschools.org/best-business-intelligence-masters/> [Letöltve: 2022. 07. 20.]
- Intelligence College in Europe, *Intelligence College in Europe (intelligence-college-europe.org)* [Letöltve: 2022. 05. 15.]
- International Association for Intelligence Education, <https://www.iafie.org/> [Letöltve: 2022. 06. 24.]
- Klein, J. I., Rice, C. & Levy, J. (2012) The Education Crisis Is a National Security Crisis. In: U.S. Education Reform and National Security, Council on Foreign Relations, pp. 7–13. <https://www.jstor.org/stable/resrep05781.7>
- Marrin, S. (2009) Training and Educating U.S. Intelligence Analysts. *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 22. No. 1. pp. 131–146. <https://doi.org/10.1080/08850600802486986>
- Pieczwok, A. (2018) Security Education in Dangerous Times, *Security and Defence Quarterly*, Vol. 21. No. 4. pp. 7–22.
- Regényi K. M. (2022) Értékelés, elemzés és tájékoztatás a 21. században. In: Dobák I. (szerk.) A nemzetbiztonság a 21. század elején, Szemben a kihívásokkal. Ludovika Kiadó
- Security Degree Hub (2022) 25 Best Intelligence Analysis Bachelor's. <https://www.securitydegreehub.com/best-intelligence-analysis-degrees/> [Letöltve: 2022. 07. 20.]
- Spracher, W. C. (2009) National Security Intelligence Professional Education: A Map of U.S. Civilian University Programs and Competencies. (Dissertation, George Washington University) <https://scholarspace.library.gwu.edu/etd/fn106z052>
- The Guardian (2022) The best UK universities 2022 – rankings <https://www.theguardian.com/education/ng-interactive/2021/sep/11/the-best-uk-universities-2022-rankings>
- Top Ranking Bachelor Degree Program In Intelligence Studies, CJ US JOBS <https://cjustjobs.com/top-ranking-bachelor-degree-program-in-intelligence-studies/> [Letöltve: 2022. 05. 20.]
- Welken, M. (2008) Educating National Security Leaders for Working in the Interagency Process. In: Marcella, G.: Affairs of State. Strategic Studies Institute, US Army War College

Internetes források

<https://academy.ieis.eu/> [Letöltve: 2022. 06. 24.]

<https://www.hsbund.de/> [Letöltve: 2022. 06. 24.]

<https://www.verfassungsschutz.de> [Letöltve: 2022. 06. 24.]

<https://courses.aber.ac.uk/postgraduate/war-intelligence/#careers> [Letöltve: 2022. 07. 25.]

<https://www.kcl.ac.uk/study/postgraduate-taught/courses/intelligence-and-international-security-ma> [Letöltve: 2022. 07. 20.]

<https://www.brunel.ac.uk/study/postgraduate/intelligence-and-security-studies-ma> [Letöltve: 2022. 07. 20.]

<https://www.salford.ac.uk/courses/postgraduate/intelligence-and-security-studies> [Letöltve: 2022. 07. 20.]

<https://www.buckingham.ac.uk/study-security-and-intelligence/> [Letöltve: 2022. 07. 20.]

<https://universitybusiness.co.uk/finance-legal-hr/top-10-scholarships-for-school-leavers-heading-to-university/> [Letöltve: 2022. 07. 20.]

<https://www.mastersportal.com> [Letöltve: 2022. 07. 20.]

www.bachelorsportal.com [Letöltve: 2022. 07. 20.]

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)